

Begraven in Groenlo vóór 1830.

Begraven in de kerk, op het kerkhof of op de begraafplaats

Tot de vijftiende eeuw werden overledenen opgebaard in hun gewone kleding of in een speciaal doodshemd en op de dag van de begrafenis in een mat gerold aan de aarde toevertrouwd. In de zestiende eeuw begon men met de overledene in een kist te leggen. Voor rijken was een stenen, loden of tinnen kist, voor welgestelden een eikenhouten kist met ijzeren, koperen of soms zilveren schroeven en hengsels en voor eenvoudigen en armen een vurenhouten kist die voor de begrafenis werd dichtgespijkerd. Zodra een kist naar het sterfhuis was gebracht, gingen de buren er naar toe om de overledene te 'kisten'. Ze plaatsten de kist in het voorhuis of in een zijkamer op twee schragen en legden de overledene na deze aangekleed te hebben erin, nooit met het hoofd maar altijd met de voeten naar de deur. Waren een kraamvrouw en haar baby gestorven, dan legden ze beiden in dezelfde kist: de baby in de armen van de moeder. De aanzegger, aanspreker, ook wel doodbidder geheten, ging vervolgens rond om familie en bekenden over een sterfgeval te informeren en uit te nodigen voor de begrafenis.

Tijdens de begrafenis werden de klokken van de kerk geluid. Na de begrafenis keerden de genodigden terug naar het sterfhuis. Daar werd royaal wijn geschonken.

Lange tijd werd men rond, maar vooral in de kerk begraven. Als het kon, zo dicht mogelijk bij het altaar waarvan de heiligheid af zou stralen op de overledenen. Rond het altaar waren vanzelfsprekend ook de duurste plaatsen. Hier komt de uitdrukking 'rijke stinker' vandaan. Hoe verder van het altaar verwijderd, hoe lager de tarieven werden.

Zelfmoordenaars en ongedoopte kinderen werden helemaal op afstand gehouden, zij mochten niet in gewijde grond liggen.

Een graf delven in een kerk was veel meer werk dan op een kerkhof. Vandaar dat begraven in de kerk duurder was dan begraven op het kerkhof.

Het begraven in de kerk gebeurde niet altijd even zorgvuldig. Geruimd werd er niet, dus de kerken raakten overvol. Door het herhaald oplichten van de stenen, verzakte de vloer en sloten niet alle grafstenen even goed aan. Het gevolg was dat - afhankelijk van het weer - in de kerken soms een doordringende stank hing.

De kerkhervormingen in Groenlo

Tot het einde van de 16de eeuw maakten de katholieke inwoners van Groenlo gebruik van de oude Calixtuskerk. In 1597 veroverde prins Maurits met zijn Staats leger Groenlo. Door het recht van de overwinning ging de Calixtuskerk over aan de Calvinisten. Dat duurde slechts tot 1606 want toen bracht Spinola met zijn katholiek leger Groenlo opnieuw in Spaanse handen. Groenlo bleef tot 1627 Spaans. In dat jaar veroverde Frederik Hendrik Grol en kwam de oude Calixtuskerk weer in handen van de Hervormden. Toen de vorst-bisschop van Munster, Bernhard van Galen, in 1672 Groenlo innam gaf hij de Calixtuskerk weer aan de Katholieken. Nadat hij in 1674 het veld had moeten ruimen kwam de kerk opnieuw in handen van de Hervormden. Dat is tot op de dag van vandaag zo gebleven.

Tot 1627 maakten de Katholieken voor het begraven van hun doden gebruik van het kerkhof achter en rond de oude Calixtuskerk en van de begraafplaatsen binnen in de kerk. Vanwege de kosten was dat laatste alleen weggelegd voor de welgestelden. Ook na 1627 begroeven de Katholieken hun doden op het achter de kerk gelegen kerkhof en degenen die een grafkelder in de kerk bezaten mochten ook daar gebruik van blijven maken.

Gevolgen van de protestantisering

De gereformeerden namen in de zestiende eeuw afstand van allerlei riten die door rooms-katholieken gepraktiseerd werden. Rouwdiensten, 'lijkpredikaties' en grafredes zouden slechts aanleiding geven tot het roemen van de deugden van de overledenen en voedsel geven aan het denkbeeld dat hun zielenheil nog te beïnvloeden was. Een begrafenis mocht onder geen voorwaarde paaps (rooms-katholiek) zijn.

De situatie aan het begin van de 17de eeuw.

In 1607 schrijft Fabritius, pastoor van het overwegend katholieke Groenlo, aan zijn bisschop Sasbout Vosmeer te Keulen: 'Ik heb de mensen er nog niet toe kunnen brengen dat ze de lijken 's morgens naar de kerk brengen en onder de Mis daar laten staan. Ik heb er niet erg op aangedrongen omdat de pest ernstig woedt onder de mensen en het gevaarlijk is met de lijken van pestlijders in contact te komen'. In verband hiermee vermeldt hij 'een heel kwade gewoonte die ze hier hebben: na de begrafenis van het lijk geven de vrienden aan hun burens een vat bier en zo maken ze van een tijd van rouw en droefheid een tijd van plezier'.

In 1611 schrijft pastoor Fabritius aan Sasbout Vosmeer: 'Ik heb de Heer Officiaal Rovenius geschreven dat op 3 mei door een onzalige vechtpartij en gewelddadig bloedvergieten het kerkhof ontwijd is en om het weer te wijden is Gregoriuswater nodig. Hij (Rovenius) heeft geantwoord dat hij U op de hoogte zou stellen. Intussen mag er volgens kerkelijk recht niemand op het kerkhof begraven worden voordat het opnieuw ingewijd is. Dat bezorgt ons de grootste moeilijkheden daar er geen ander kerkhof is, en allen in de kerk begraven zal moeilijk zijn. Intussen hoop ik zo spoedig mogelijk een antwoord te ontvangen wat er moet gebeuren'.

Het begraven der doden na de kerkhervorming van 1627.

Van de katholieken, die na de kerkhervorming van 1627 hun grafkelders in de Sint Calixtuskerk hadden behouden, zijn de lijken ook na 1627 op een indrukwekkende maar eenvoudige wijze in die kelders bijgezet.

De bij een begrafenis van een katholiek gebruikelijke lijkmissen werden natuurlijk na de kerkhervorming niet meer in de Sint Calixtuskerk zelf opgedragen, doch dit geschiedde van 1627 tot 1651 in de parochiekerk te Vreden. Daarna, van 1651 tot 1699, steeds in de kerk van de paters van het klooster "Bethlehem" in het Duitse grensplaatsje Zwillbrock. In 1699 kwam in Grol het noodkerkje op de landhoeve "Het Riekenbargh" tot stand, in welk kerkje - het was niet meer dan een simpel schuurkerkje - van toen af aan ook lijkmissen werden opgedragen.

Evenwel ontstonden toen tevens onaangenaamheden tussen de pastoor van Grol en de paters van Zwillbrock.

De begrafenis in de grafkelders in de Sint Calixtuskerk had na 1627 altijd bij duistere avond plaats: in de wintermaanden om zeven en 's zomers om tien uur. Wanneer 's winters de torenklok zeven uur sloeg kondigde het zware klockgelui het uur van het vertrek aan. Dertien grote lantaarns ter hoogte van één meter, werden ontstoken (soms plaatste men in ieder drie à vier kaarsen) en werd het opgebaarde lijk uit het sterfhuis gedragen.

Twaalf dragers met zwarte mantels en lange lanfers¹ aan de hoeden, alsook vier slippendragers, waartoe men de beste vrienden van de dode uitkoos, namen de baar met de lijk op. De eersten, dus de dragers, waren burenen. Voorop gingen de dragers met de grootste lantaarns, terwijl de overige zich om de doodsbaar verdeelden, waarvoor zij toen zes stuivers ontvingen. De familie van de gestorvene had ook zwarte mantels om en lange lanfers, die treurig neerhingen tot aan de grond. De heren hielden een witte linnen zakdoek in de hand.

Aan de kerkdeur van de oude Sint Calixtus werd de stoet opgewacht door de bode en de schutters om de orde te handhaven en de rust te bewaren. Elk van die lieden ontving zestien stuivers. Als het lijk in plechtige stoet aan de geopende grafkelder was gekomen schaarden de lantaarn dragers zich daarom heen. Daarna werd de lijk in de kelder bijgezet. Nadat de familie een laatste blik op de kist had geworpen vertrok zij van het graf huiswaarts. De grafkelder werd weer gesloten.

Zes weken lang bleef nu de doodsbaar met het lijkkleed op het graf geplaatst, waarvoor men zes gulden betaalde. Zo lang de doodsbaar op de grafkelder bleef staan, zo lang bleven ook de vensters aan het sterfhuis gesloten.

Dezelfde avond van de bijzetting in de grafkelder, werden de vrienden en burenen bij de familie aan het sterfhuis uitgenodigd, waar zij onthaald werden op wijn, koffie met krakelingen en "pletskes", die daarvoor speciaal werden gebakken. In verband met het grote aantal genodigden, werd soms wel voor zo'n 90 euro aan wijn geschonken.

Katholieke doden, die geen grafkelder in de Sint Calixtuskerk bezaten, werden op dezelfde wijze op het om de kerk gelegen kerkhof begraven.

De lijken van gestorven landlieden werden op een lange boerenwagen geplaatst. Acht à tien vrouwen zaten op dezelfde wagen, gehuld in een zwart kleed. De naaste bloedverwanten, bijvoorbeeld de vrouw en de dochter, namen plaats aan het voeteneind van de kist en aldus had ieder zijn plaats om de doodsbaar, naar gelang zijn graad van verwantschap. In het begin van de 20ste eeuw is deze gewoonte evenwel afgeschaft.

¹ De zwarte mantels en de lange lanfers aan de hoeden hebben het tot het midden van de 20ste eeuw, zowel bij de katholieken als bij de protestanten, weten vol te houden.

Te Grol hielden de boeren lange tijd de gewoonte in ere, dat na afloop der begrafenis de naaste buurman met een stok op de voordeur van het sterfhuis sloeg, allen vielen dan op de knieën en er werd luide gebeden voor de zielerust van de ontslapene, alsook voor degene onder de aanwezigen, die het eerst zou komen te sterven.

Wanneer vroeger een ongehuwde stierf, dan werd het lijk geheel versierd, zelfs het dodenlaken werd geheel met goud en gekleurd papier overdekt en zodra het graf gesloten was gingen de naaste buurmeisjes het gehele graf met loverkens, zoals men het noemde, bestrooien. Dat was in 1947 al afgeschaft. Toen was het onderscheid tussen een gehuwde en een ongehuwde dode, dat bij aanzeggen en begrafenis van een ongehuwde, koster en dragers witte handschoenen droegen, terwijl het lijkkleed een groot wit kruis had.

De belegering en inname van Grol door de bisschop van Munster in 1672.

Groenlo werd op 1 juni 1672 door de troepen van de Bisschop van Munster belegerd en moest zich op 9 juni aan de troepen van Bernard van Galen overgeven.

Voor de katholieken, zeker die van Groenlo, bracht de Munsterse verovering vrijheid van godsdienst. De Hervormden moesten de Calixtuskerk, die zij sedert 1627 in bezit hadden nu weer aan de katholieken afstaan. De bisschop begon vrijwel onmiddellijk met het herstel van de kerkelijke organisatie en de katholieke godsdienst. Tot pastoor te Groenlo werd na de verovering benoemd Georg Philippi van het klooster Zwillbrock. De positie van de gereformeerden in Groenlo onderging uiteraard enige wijziging en werd in overleg met pastoor Georg Philippi nader bepaald. Uitgangspunt waren de capitulatie-voorwaarden van 9 juni 1672. Hierin werd aan de inwoners van Groenlo vrijheid van geweten en godsdienst gegarandeerd. De gereformeerden mochten hun doden op het kerkhof achter de Calixtuskerk begraven, mits zij deze bij de pastoor aangaven en hem vooraf in kennis stelden van overlijden en begrafenis.

Op 22 april 1674 sloot Bernard van Galen vrede met de Republiek en moest daarbij al zijn veroveringen opgeven. Hiertoe behoorde ook de heerlijkheid Borculo-Lichtenvoorde. Aan de vrije uitoefening van de katholieke godsdienst kwam in 1674 een einde. De katholieken in het oostelijk deel van de tegenwoordige Gelderse Achterhoek vielen weer terug in de toestand, waarin zij zich vóór juni 1672 bevonden. Zij konden echter een scherpe reactie verwachten van de kant van de nu weer gereformeerde burgerlijke autoriteiten. Dat betekende dat van toen af ook de voor begraven geldende regels weer door de gereformeerden werden vastgesteld.

Scheiding van Kerk en Staat

In januari 1795 verdween de Republiek van de Verenigde Nederlanden om onder de leuze van vrijheid, gelijkheid en broederschap in de omwenteling plaats te maken voor de Bataafse Republiek. De Nationale vergadering besloot in de zomer van 1796 tot scheiding van kerk en staat en hierdoor kwam officieel een einde aan de bevoorrechte positie van de Hervormde Kerk. Onze eerste grondwet (1798) stelde alle godsdiensten gelijk en bepaalde, dat oude kerkgebouwen naar evenredigheid zouden verdeeld worden onder de kerkgenootschappen.

Hiermee eindigde de overheersende positie van de Hervormde Kerk en brak voor de katholieken de tijd van vrijheid aan.

De Grolse katholieken krijgen een eigen kerkhof.

Voor de katholieken kwam in het gebruik van het kerkhof achter de Calixtuskerk aan het begin van de 19de eeuw verandering

In een schrijven van het R.K. kerkbestuur aan 'E.A. Verhuell, assesor des Landdrostamptes van Gelderland, gecommiterd tot het behandelen der zaken de geschillen over de kerkelijke gebouwen betreffende' wordt betoogd 'dat 't groote kerkgebouw, bij de kleine Gereformeerde Gemeente aldaar in gebruik, eene behoefte voor de talrijke R.C. gemeente is'. Zij verzoeken dan ook dat de kerk met onderhavige goederen en orgel afgestaan wordt aan de R.K. gemeente,

die bereid is 'om alle ongerijff op de conveableste wijze uit de weg te ruimen. Ten faveur en keuze van de kleine Gereformeerde Gemeente wordt eene somma van 3.000 gulden, uit te keren of aan haar afstand te doen van haar eigen kerkhuis'. In 1810 was dit dus de in 1785 in gebruik genomen waterstaatkerk.

Meer dan een half jaar later werden op de 6de van Hooimaand 1810 drie gevolmachtigden van het R.K. kerkbestuur naar Arnhem gestuurd 'wegens subsisteerende geschillen over het groote kerkgebouw alhier'. Het is allemaal op niets uitgelopen. De schokkende gebeurtenissen van de drie daarop volgende jaren geven wel een verklaring daarvoor. (Inlijving bij Frankrijk, Russische veldtocht van 1812. Volkerenslag bij Leipzig 1813, terugkeer van de erfprins van Oranje 2 dec. 1813.) Een van de aangevoerde bezwaren van de N.H. gemeente tegen overdracht van de oude Calixtus aan de R.K. Gemeente was de zaak van het kerkhof. In 1636/37 had men het in verband met de heersende pestepidemie uitgebreid met niet geringe kosten, waarvoor men het benodigde geld had ontleend aan de diaconie. De toestand van de begraafplaats schijnt daarna in de loop der jaren wel zo ongunstig geworden te zijn, dat het voor de R.K. Gemeente niet langer aanvaardbaar was.

In 1817 richt pastoor Gerard Borchert zich samen met de kerkmeesters tot de parochie met een verklaring van de plannen om tot een eigen kerkhof te komen. 'Overwegende dat wij thans gelukkig die verdraagzame tijden beleven, dat het aan elke godsdienstige gezindheid vrijstaat eenen eigen kerkhof te mogen hebben hebben na rijp beraad en ingewonnen advijs van anderen besloten tot het aankopen van eene bekwame plaats om eenen nieuwen en eigenn kerkhof aan te leggen, en hebben tot dat einde werkelijk den hiertoe zeer gelegen hof van den heer Batenburg gekogt'. Deze 'zeer gelegen hof' is het oude kerkhof dat eertijds in de nabijheid van de Lepelstraat achter het huidige verpleeghuis lag. Het was de plaats waar tijdens de jaarlijkse Sacramentsprocessie de preek werd gehouden. In een schrijven aan de Landdrost van half mei 1818 geeft pastoor Borchert een uiteenzetting van de onhoudbare toestand: 'Zedert lange wierd het opzigt van den kerkhof bij de Hervormde kerk verwaarloosd en misbruikt; niet alleen dat op denzelve de varkensmarkt wierd gehouden, maar (hij) wierd ook het gepasseerde jaar door den veldwagter, aan wien dezelve verpacht was, gestadig tot een varkensweide gebruikt'. Hoezeer de parochie door de toestand ontsticht was blijkt wel uit de woorden van hetzelfde schrijven: 'door het ongepast gebruik dat men van den akker maakte, met op denzelve de varkens met de beenderen der doode lighamen te laten knaagen die kerkhof niet alleen hatelijk maar zelfs in den uitersten graad door de geheele gemeente akelig en ongeschikt wierd beschouwd'.

Vanaf begin januari 1833 houdt pastoor Borchert nauwkeurig aantekening van de doden in de parochie, vaak met opgave van de doodsoorzaak, en naam van huis of boerderij waar de betreffende persoon overleden is. Dat dodenboek is thans nog aanwezig in het archief van de nieuwe St. Calixtus.

Het begraven in kerken verboden

Door de bevolkingsgroei, een groeiend besef van hygiëne en het gevaar van besmetting gingen onder verlichte geesten steeds meer stemmen op het begraven in de kerk te verbieden en de begraafplaatsen naar een plaats buiten de stad te verplaatsen.

In Frankrijk verbood Napoleon de kerkbegravenissen in 1804. Tijdens het Franse bewind (1795-1813) werd ook in Nederland het begraven in de kerk officieel verboden. Maar het oude gebruik bleek zo sterk geworteld in de Nederlandse uitvaartcultuur dat het verbod na het vertrek van de Fransen in 1813 door koning Willem I direct weer ongedaan gemaakt werd.

Toch kwam er meer weerstand tegen begraven in kerken, vooral onder aanvoering van geneeskundigen. Zij schreven epidemieën toe aan de onhygiënische wijze van begraven in kerken.

Inmiddels was ook koning Willem I er van doordrongen dat begraven in kerken niet meer kon. In juli 1827 werd besloten dat per 1829 in plaatsen met meer dan 1000 inwoners nieuwe begraafplaatsen voortaan buiten de bebouwde kom moesten worden aangelegd. Begraven in kerken werd verboden. Dat betrof dus ook de oude Calixtuskerk.